

Article Type: Regular article

نوع مقاله: پژوهشی

Analysis of Governance Theories and Water Resources Management in Iran

M. Oskouhi¹, K. Esmaili^{2*}

1,2- Ph.D. Candidate and Associate Professor, Department of Water Science and Engineering, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran.

*(Corresponding Author Email: esmaili@um.ac.ir)

Received: 13-08-2020

Accepted: 23-12-2020

تحلیلی بر نظریه‌های حکمرانی و مدیریت منابع آب در ایران

مأده اسکوهی^۱، کاظم اسماعیلی^{۲*}

۱ و ۲- به ترتیب دانشجوی دکتری سازه‌های آبی و دانشیار، گروه علوم و مهندسی آب، دانشگاه فردوسی مشهد، ایران.

*(نویسنده مسئول، E.mail: esmaili@um.ac.ir)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۵/۲۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۰/۰۳

Abstract

Water governance is a range of social, political, economic and administrative systems that manage and develop water resources and water transfer systems at different levels of society. Therefore, water governance is more about decision-making methods, such as how, by whom and under what conditions these decisions are made. One of the reasons for the failure of the development path is the lack of a national and indigenous paradigm for governing in accordance with social values and compatible with the cultural and historical conditions of Iran. This study investigates water governance in Iran by using a qualitative meta-analysis and provides a systematic formulation of them. Also using MAXQDA 11 qualitative data analysis software, water governance qualitative analysis was performed in Iran. The articles are divided into three categories: what, why, and how, depending on what the topic or question is about water governance. Each researcher has used a different approach to designing their research based on individual point of view, so the totality of the research did not follow a single analytical procedure. Among the researches, the increase and dominance of the researches that have dealt with the questions of what and why water governance, it can be seen that such researches are more in the field of theorizing and do not lead to theorizing and presenting theories. However, a new model for water governance has been presented in a lesser way in researches. Therefore, it is necessary for the people of each country to formulate the method of development and progress of their country according to their conditions.

Keywords: Qualitative Data Analysis, Water Governance, Governance Theories.

چکیده

حکمرانی آب به طیفی از سیستم‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و اداری گفته می‌شود که منابع آب و سیستم‌های انتقال آب را در سطوح مختلف جامعه مدیریت و توسعه می‌دهد. از این‌رو حکمرانی آب بیشتر در مورد روش‌های تصمیم‌گیری است مانند اینکه چگونه، توسط چه کسی و تحت چه شرایطی این تصمیمات گرفته می‌شود. یکی از دلایل ناکامی در مسیر توسعه، نداشتن الگوی ملی و بومی برای حکمرانی متناسب با ارزش‌های اجتماعی و سازگار با شرایط فرهنگی و تاریخی ایران می‌باشد. در این پژوهش به فراتحلیل نظریه‌های حوزه حکمرانی و مدیریت منابع آب در ایران پرداخته شده و صورت‌بندی منظمی از آن‌ها ارائه شده است. همچنین با استفاده از نرم‌افزار تحلیل داده‌های کیفی MAXQDA 11 به تحلیل کیفی حکمرانی آب در ایران پرداخته شد. مقاله‌ها براساس اینکه به چه موضوع یا سوالی درباره حکمرانی آب پرداخته‌اند در سه دسته چپستی، چرایی و چگونگی قرار گرفته‌اند. در میان پژوهش‌ها، فزونی و غلبه پژوهش‌هایی که به سوال‌های چپستی و چرایی حکمرانی آب پرداخته‌اند، به چشم می‌خورد این نوع پژوهش‌ها بیشتر در حوزه نظریه آزمایی قرار می‌گیرند و به نظریه‌سازی و ارائه نظریه منجر نمی‌شوند. درحالی‌که ارائه الگوی جدیدی برای حکمرانی آب کشور به صورت کم‌رنگ‌تری در پژوهش‌ها ارائه شده است. بنابراین ضرورت دارد مردم هر کشوری باتوجه به شرایط خودشان به تدوین روش توسعه و پیشرفت کشور اقدام نمایند و به‌طور مسلم تا زمانی‌که الگوی مناسبی با شرایط ایران ایجاد نشود، این مفاهیم گره‌ای از کار باز نمی‌کند.

واژه‌های کلیدی: تحلیل داده‌های کیفی، حکمرانی آب، نظریه‌های حکمرانی.

از آن زمان ممکن است با آنچه ویتفولگ آن را "جامعه سازه‌های آبی" می‌خواند مشابه شده باشد. البته تحلیل ویتفولگ با وضعیت فعلی ایران تفاوت‌های آشکاری دارد. جامعه سازه‌های آبی از نظر این متفکر، جامعه‌ای ساکن و به دور از تنش‌های اجتماعی است، در حالی که واقعیت کنونی جامعه ایران بیانگر آسیب‌پذیر بودن شدید جامعه از منظر بحران‌های محیط‌زیستی می‌باشد. طبق آمار و اطلاعات در دسترس و شاخص‌های بین‌المللی چون فالکن مارک، ایران تا بروز بحران کامل بی‌آبی تنها یک دهه فاصله دارد و هم‌اکنون با توجه به جمعیت بیش از ۸۰ میلیونی و حدود ۱۱۶ میلیارد مترمکعب آب تجدیدپذیر، سرانه آبی ایران در محدوده کشورهای دارای تنش آبی قرار می‌گیرد (Delavari Edalat و Abdi, ۲۰۱۸). بنابراین برخلاف تصور مارکس و ویتفولگ، به‌علت کمبود آب و حضور دولت متمرکز، جامعه ایران سکون و ثبات اجتماعی را تجربه نمی‌کند، بلکه به گفته صاحب‌نظران و اظهارنظرهای مسئولان کشور، تنش‌های آبی تمدن و بقای ایرانی را در معرض تهدید قرار داده است و انتظار می‌رود که دیر یا زود بحران‌های عظیم اقتصادی، اجتماعی و امنیتی پدیدار شود (کلانتری، ۱۳۹۵؛ چیت‌چیان، ۱۳۹۵).

بودن سیستم حکمرانی می‌داند، بنابراین مدیریت به فعالیت‌های مختلفی مانند پایش، توسعه و عملیات روزمره با هدف نگه‌داشتن وضعیت منابع آب در شرایطی مطلوب اشاره دارد. اما حکمرانی به ساختار و بستری اشاره می‌نماید که فعالیت‌های مدیریتی در آن تنظیم می‌شوند. Rogers و Hall (۲۰۰۳) برای تبیین جایگاه حکمرانی در مدیریت یکپارچه منابع آب، بر این مطلب تأکید می‌نمایند که فرآیند سیاسی مدیریت یکپارچه منابع آب در فضای تهی انجام نمی‌گیرد، بلکه نیازمند بستری توانمند می‌باشد که همان حکمرانی اثربخش آب است. بنابراین حکمرانی آب خود یک هدف نیست، بلکه وسیله‌ای برای رسیدن به یک یا مجموعه‌ای از اهداف می‌باشد و ارزیابی آن می‌تواند به ریشه‌یابی شکست یا موفقیت یک هدف به‌خصوص مدیریتی که در قالب یک یا مجموعه‌ای از سیاست‌ها شکل گرفته است، کمک نماید. ارزیابی حکمرانی بیانگر تمام علل شکست یا موفقیت یک سیاست نیست، بلکه به بخش تنظیم‌گری فعالیت‌ها می‌پردازد که امروزه در دنیا به‌عنوان بزرگ‌ترین چالش آب شناخته شده است (OECD, ۲۰۱۱). قوانین و مقررات موجود آب کشور (که براساس آن از منابع آب بهره‌برداری به‌عمل می‌آید) در کلیت خود جامع هستند؛ اما منشأ مواردی از مشکلات مربوط به قوانین نامناسب یا ناکافی می‌باشد. در بسیاری از موارد به‌دلیل تلقی نامناسب یا تحت فشارهای سیاسی و اجتماعی اقدامات اجرایی متناقض با این قوانین بوده است (داوری، ۱۳۹۳).

کشور ایران در منطقه‌ای گرم و خشک قرار گرفته است و با توجه به موقعیت جغرافیایی و آب و هوایی، همواره با مساله کم‌آبی مواجه بوده است. در رابطه با مساله حکمرانی حوزه آب، بعضی از پژوهشگران، مانند Wittfogel (۱۹۵۷) با توجه به تفاوت آب و هوایی مناطق آسیایی و اروپایی، دولت‌های شرقی شبیه به ایران را "امپراطوری آب" نامیده‌اند. طبق نظر این پژوهشگر، امپراطوری‌های آبی، رژیم‌های شبه استبدادی می‌باشند که مشروعیت حاکمیت خود را از طریق ایجاد تشکیلات کلان سامانه‌های آبیاری برای شهروندان بنا نهاده‌اند. تفکر گسترده کارل مارکس و ویتفولگ درباره جوامع شرقی، با واقعیت پیچیده جامعه سنتی ایران منطبق نمی‌باشد. در بسیاری از دوره‌های تاریخی، تشکیلات مدنی جوامع شهری و روستایی نظام تسهیم و تشریک آب بین افراد را در دست داشته‌اند اما به‌تدریج با برآمدن تجددگرایی و نوسازی صنعتی در ایران و به‌طور خاص بعد از انقلاب سفید، پدیده "دولت بزرگ آبرسان" که نیازهای آبی شهری، صنعتی و کشاورزی را تأمین می‌کند، پدیدار شد و

مروری بر پژوهش‌های صورت گرفته در مطالعات حکمرانی آب

سابقه مطالعات مرتبط با حوزه آب و حکمرانی آن در ایران بسیار طولانی می‌باشد. خط فکری کارل ویتفولگ در دوره معاصر از سوی متفکران داخلی و خارجی ادامه یافته است. در مقابل، دیدگاه دیگری وجود دارد که حکمرانی فعلی آب در ایران را حاصل رویارویی نظام حکمرانی با موج تجددخواهی و نوسازی آمرانه از بالا به پایین می‌داند (Balali, ۲۰۰۹; Yazdanpanah و همکاران، ۲۰۱۳).

تعاریف گوناگونی از حکمرانی آب ارائه شده است. اشتراک همه تعاریف عبارت است از: "سیستم‌های متعدد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و اجرایی برای توسعه، مدیریت منابع آب و ارائه خدمات آب در سطوح مختلف اجتماعی" (Rogers و Hall, ۲۰۰۳). به‌عبارت دیگر سیستم‌های حکمرانی آب مشخص می‌نمایند که چه کسی، در چه زمانی و چگونه، به چه آبی دسترسی داشته باشد و از منافع و خدمات مرتبط با آن بهره‌مند شود (Allan, ۲۰۰۱).

قبل از تعریف پایه نظری این پژوهش، ضروری است تا تفاوت دو مفهوم حکمرانی و مدیریت از یکدیگر تبیین شود. به‌طور کلی می‌توان مدیریت را به فعالیت‌های اجرایی و حکمرانی را به بستر ساختاری موجود برای اجرای آن فعالیت‌ها نسبت داد. Pahl-Wostl (۲۰۱۵) تفاوت این دو را در خاصیت تنظیم‌گر

جدول ۱- تعاریف مختلف حکمرانی (سلیمی و مکنون، ۱۳۹۷)

مرجع	تعریف	نهاد/فرد
نادری (۱۳۹۰)	حکمرانی مجموعه‌ای از اقدام‌های فردی و نهادی، عمومی و خصوصی برای برنامه‌ریزی و اداره مشترک امور و فرآیند مستمری از ایجاد تفاهم میان منافع متفاوت و متضاد است که در قالب اقدام‌های مشارکتی و سازگار حرکت می‌کند و شامل نهادهای رسمی، ترتیب‌های غیررسمی و سرمایه اجتماعی شهروندان می‌شود.	سازمان ملل متحد
نادری (۱۳۹۰)	حکمرانی مجموعه روش‌های فردی و نهادی، عمومی و خصوصی است که امور مشترک مردم را اداره می‌کند. حکمرانی فرآیند پیوسته‌ای است که از طریق آن منافع متضاد یا متنوع همساز شده و اقدام همکاری جویانه اتخاذ می‌شود.	کمیسیون حکمرانی جهانی
مخبر و مهرآرا (۱۳۸۲)	حکمرانی عبارت است از: شیوه اعمال قدرت در مدیریت منابع اقتصادی و اجتماعی یک کشور.	بانک جهانی
دباغ و نفری (۱۳۸۸)	سیستم پیچیده‌ای از تعاملات بین ساختارها، سنت‌ها، کارکردها (مسئولیت‌ها) و فرآیندها (عملکردها) که به وسیله سه ارزش کلیدی، یعنی پاسخگویی، شفافیت و مشارکت مشخص می‌شود.	سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه
نیکو نسبتي (۱۳۹۰)	اعمال اقتدار اقتصادی، سیاسی و اجرایی به منظور اداره امور جامعه در همه سطوح. حکمرانی سازوکارها، فرآیندها و نهادهایی را شامل می‌شود که از طریق آن، شهروندان و گروه‌ها منافع خود را منسجم و مشخص می‌کنند، حقوق قانونی خود را اعمال می‌نمایند، با وظایف آن آشنا می‌شوند و اختلاف‌هایشان را حل می‌کنند.	برنامه عمران سازمان ملل
نیکو نسبتي (۱۳۹۰)	باتوجه به اهداف صندوق بین‌المللی پول، حکمرانی به جنبه‌های اقتصادی در دو حوزه بهبود اداره منابع عمومی، حمایت از توسعه و حفاظت از شفافیت و اقتصاد پایدار و محیط قانونمند محدود است که انجام فعالیت‌های بخش خصوصی کارآمد را نیز تسهیل می‌کند.	صندوق بین‌المللی پول

ارزیابی حکمرانی آب

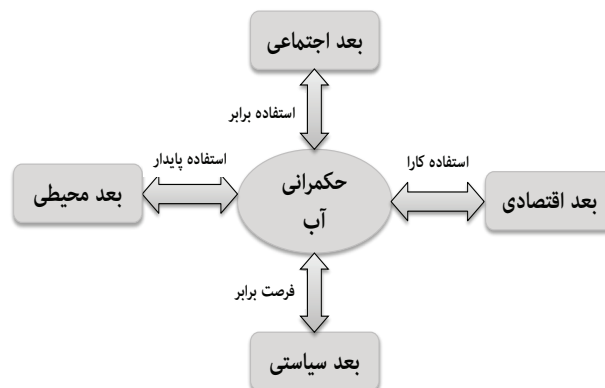
برنامه توسعه سازمان ملل UNDP (۲۰۱۲) ارزیابی حکمرانی آب را در چارچوبی بر اساس شکل (۱) توصیه نموده است. ارزیابی حکمرانی آب در ایران بر پایه چارچوب برنامه توسعه سازمان ملل را می‌توان از هر سه منظر مندرج در شکل‌های (۱ و ۲) مورد بررسی قرار داد.

شکل ۲- چارچوب ارزیابی حکمرانی آب (UNDP، ۲۰۱۲)

چارچوب ارزیابی حکمرانی

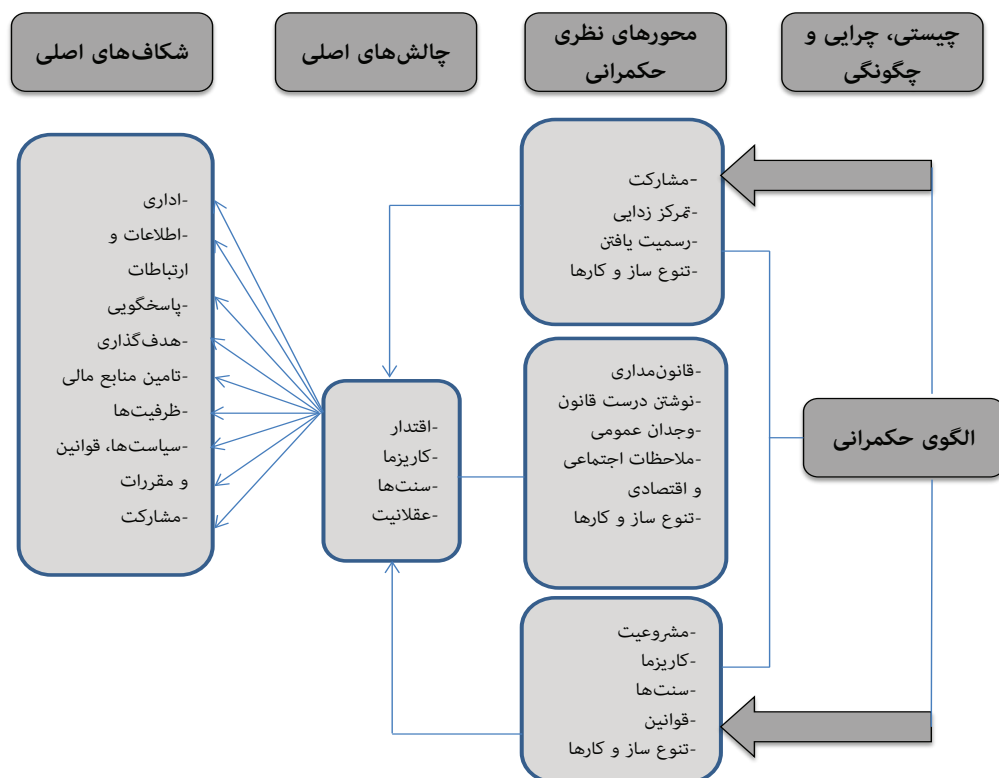
در اجرای تصمیمات بزرگی که نظام حکمرانی کشور برای مقابله با بحران آب تاکنون گرفته است یا باید بگیرد، فقط ساز و کارهای اداری و دیوان‌سالاری کارساز نیست. هرچند که مفهوم حکمرانی آب نوپدید محسوب می‌شود و در اسناد موجود حوزه آب کشور چندان این اصطلاح رایج نیست، اما مطالعاتی در زمینه شرایط نهاد آب کشور، وضعیت مشارکت، قانون‌محوری و مشروعیت وجود دارد که در انجام ارزیابی و

شکل ۱- وجوه حکمرانی آب (UNDP، ۲۰۱۲)

گرفته شده است که این شکاف‌ها عامل اصلی ضعف اقتدار در نظام حکمرانی آب کشور تشخیص داده می‌شوند.

تهیه این پژوهش استناد شده است. طبق تحقیقات صورت گرفته هشت شکاف اصلی برای حکمرانی آب کشور در نظر

شکل ۳- چارچوب ارزیابی حکمرانی (اندیشکده تدبیر آب ایران، ۱۳۹۴)

کاستی‌های حکمرانی آب می‌تواند تأمین نیازهای پایه انسانی و محیط‌زیستی را مختل، رشد اقتصادی را کاهش، عملکرد و اثربخشی را کم، سرمایه‌گذاری در بخش آب را با دلسردی و مشارکت‌گروداران در فرآیند تصمیم‌گیری را با سرخوردگی مواجه نماید.

روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش از روش تحلیل کیفی برای مطالعه و بررسی استفاده شده است. به این منظور از تحقیقات موجود در این زمینه از سال ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۷ برای مقالات فارسی و از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۹ برای مقاله‌های انگلیسی استفاده شد. انتخاب چارچوب مقاله و گزارش علمی از بین پژوهش‌های صورت گرفته، به دلایل روش‌شناختی بوده است و متناظر با واقعیت عینی می‌باشد.

خلعتبری (۱۳۸۷) فراتحلیل را اینگونه تعریف کرده است: "روشی که براساس آن سعی می‌شود تفاوت‌های موجود در تحقیقات انجام شده قبلی را استنتاج نمود و در رسیدن به

اهداف و ضرورت تحقیق

هدف اصلی این پژوهش تحلیل نظریه‌های حکمرانی و مدیریت منابع آب در ایران می‌باشد تا با استفاده از نتایج این پژوهش و اولویت‌بندی مؤلفه‌ها براساس نتیجه‌گیری انجام شده، ساز و کار اجرای آن در حوزه حکمرانی و مدیریت آب کشور فراهم شود.

اصول حکمرانی

اصول حکمرانی را می‌توان به سه موضوع شفافیت، قابلیت اندازه‌گیری و مشارکت تقسیم نمود. دو دیدگاه کلان در خصوص مدیریت منابع آب وجود دارد: یکی نگاه "بالا به پایین" و دیگری "پایین به بالا". با توجه به قانون توزیع عادلانه آب اگر حکومت را به‌عنوان نهاد بالادستی در زمینه آب بشناسیم در این صورت موضوعیت گروداران و تصمیم‌های آن‌ها یا نهادهای غیررسمی در آب کم‌رنگ شده و بالطبع با یک نهاد بالا به پایین روبه‌رو خواهیم بود. بررسی‌های گسترده اخیر در سطح جهانی نشان داده است

یک سری نتایج کلی و کاربردی از آن بهره برد". فراتحلیل با مرور نظام‌مند منابع، برای پیدا کردن، ارزشیابی، ترکیب و در صورت نیاز، جمع‌بندی آماری، به تحقیقاتی می‌پردازد که قبلاً درباره موضوع خاصی به رشته تحریر درآمده‌اند. مهم‌ترین مزیت اینگونه پژوهش‌ها این است که با ادغام نتیجه مطالعات مختلف، قدرت مطالعه را برای یافتن نتایج معنادار افزایش می‌دهد (رضاییان، ۱۳۸۴). روش فراتحلیل، متفاوت و فراتر از مرور ادبیات پژوهش‌ها است. مرور ادبیات، بیشتر توصیفی و نقلی است، اما فراتحلیل جنبه استنباطی و جامع دارد و به مدد بهره‌مندی از روش‌های آماری، از مرور صرف ادبیات و پیشینه‌ها فراتر می‌رود (آزادی احمدآبادی، ۱۳۹۲). در ادامه به معرفی ارکان اصلی این پژوهش پرداخته شده است.

در این مطالعه از نرم‌افزار تحلیل داده‌های کیفی MAXQDA11 به منظور تحلیل پژوهش‌ها استفاده شد. این نرم‌افزار یکی از برترین نرم‌افزارهای مورد استفاده جهت تجزیه و بررسی داده‌های کیفی و نظریه‌پردازی است. از جمله ویژگی‌های برجسته این نرم‌افزار عبارت است از: پیشرو بودن در پشتیبانی و سازگاری با گستره وسیع زبان‌های زنده دنیا و سازگاری کامل با زبان فارسی می‌باشد.

• نوع و سطح فراتحلیل

این پژوهش به صورت کیفی و تحلیلی از روش فراتحلیل استفاده می‌کند. در فراتحلیل کیفی، بیش‌تر از آماره‌های توصیفی استفاده می‌شود. مشخص نمودن فراوانی، درصد فراوانی، فراوانی تجمعی و درصد فراوانی تجمعی، ترسیم نمودار میله‌ای و دایره‌ای برای نمایش نتایج، مشخص نمودن مد و ... از ارکان مهم این مطالعه محسوب می‌شوند.

• جامعه آماری

در این پژوهش، ۸۳ مقاله، گزارش، پایان‌نامه و ... در زمینه حکمرانی آب از سال ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۷ برای مقالات فارسی و از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۹ برای مقالات انگلیسی بررسی شده است. این مقاله‌ها از هفت پایگاه داده علمی کشور (پایگاه مجلات تخصصی نور^۱، مرکز اطلاعات جهاد دانشگاهی کشور^۲، بانک اطلاعات نشریات کشور^۳، پرتال جامع علوم انسانی^۴، پایگاه مرجع دانش^۵) و موتور جستجوگر گوگل^۶ و همچنین گوگل اسکولار^۷ به دست آمده است. لازم به ذکر است در این پژوهش از مقالات خارجی با محور حکمرانی و مدیریت منابع آب ایران استفاده شد که از پایگاه ساینس دایرکت^۸، اشپرینگر^۹ و ... به دست آمد.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های این پژوهش در سه بخش یافته‌های توصیفی فراتحلیل، ارزیابی کیفی مقاله‌ها و تحلیل یافته‌ها بیان می‌شود. در بخش یافته‌های توصیفی، گزارش آماری از پژوهش‌های بررسی شده ارائه شده است. در ادامه، پژوهش‌ها از جنبه محتوا و کیفیت تحلیل شده و در نهایت به جمع‌بندی یافته‌های توصیفی و تحلیلی پرداخته خواهد شد.

• یافته‌های توصیفی فراتحلیل

در این بخش، شش شاخص درباره پژوهش‌های صورت گرفته بررسی شده است که عبارت‌اند از: قالب مقاله‌ها، بازه زمانی، سنخ‌شناسی پژوهشگران، جنسیت پژوهشگران، توزیع جغرافیایی و روش پژوهش.

• قالب پژوهش‌های صورت گرفته

منظور از قالب پژوهش‌ها، نحوه انتشار آن‌ها در قالب‌های گزارش کارشناسی، علمی پژوهشی، علمی ترویجی، پایان‌نامه و ... است. در این پژوهش دوازده قالب مختلف شناسایی شد که در جدول (۲) توزیع فراوانی هر یک از قالب‌ها ارائه شده است.

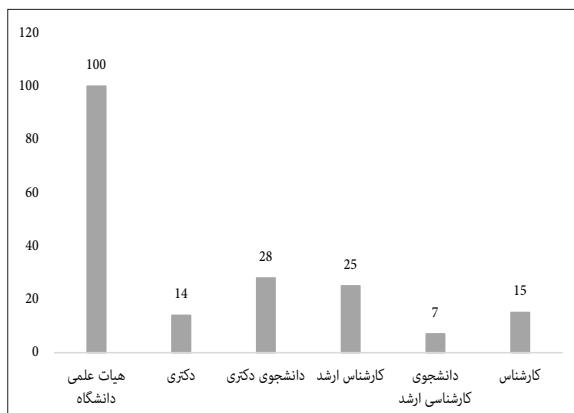
جدول ۲- توزیع فراوانی قالب منتشر شده پژوهش‌های حوزه حکمرانی آب در ایران

قالب	تعداد	درصد فراوانی
فصلنامه علمی پژوهشی	۳۳	۳۹/۷۶
فصلنامه آموزشی پژوهشی	۲	۲/۴۱
فصلنامه علمی ترویجی	۲	۲/۴۱
نشریه علمی	۱	۱/۲
ژورنال ISI	۸	۹/۶۴
دوفصلنامه	۱	۱/۲
رساله دکتری	۱	۱/۲
پایان‌نامه کارشناسی ارشد	۳	۳/۶۱
مقالات سمپوزیوم	۲	۲/۴۱
همایش سیویلیکا	۲۱	۲۵/۳۰
ضمیمه اقتصادی	۸	۹/۶۴
Master journal list	۱	۱/۲
تعداد کل	۸۳	۱۰۰

است. سهم بالای اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها در انجام این پژوهش‌ها می‌تواند نشانگر سطح کیفی بالای پژوهش‌های حوزه حکمرانی آب در ایران باشد.

جدول ۳- فراوانی پژوهشگران حوزه حکمرانی آب در ایران

نوع پژوهشگر	فراوانی	درصد فراوانی
هیئت علمی دانشگاه	۱۰۰	۵۲/۹۱
دکتری	۱۴	۷/۴۱
دانشجوی دکتری	۲۸	۱۴/۸۱
کارشناس ارشد	۲۵	۱۳/۲۳
دانشجوی کارشناسی ارشد	۷	۳/۷۰
کارشناس	۱۵	۷/۹۴
تعداد کل پژوهشگران	۱۸۹	۱۰۰

شکل ۶- فراوانی نوع پژوهشگر

• جنسیت پژوهشگران

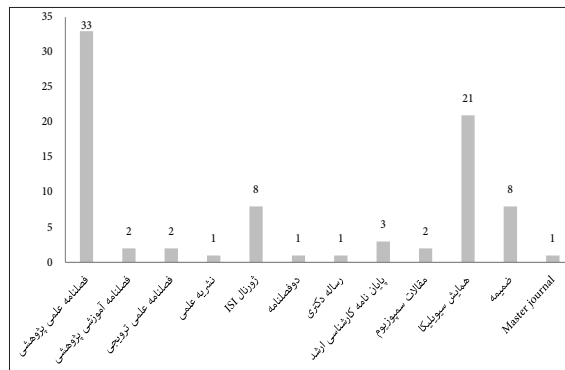
از بین ۱۸۹ پژوهشگری که در زمینه حکمرانی آب پژوهش انجام داده‌اند، ۷۶/۷۲ درصد مرد و ۲۳/۲۸ درصد زن بوده‌اند (جدول ۴).

جدول ۴- جنسیت پژوهشگران حوزه حکمرانی آب در ایران

جنسیت پژوهشگر	فراوانی	درصد
مرد	۱۴۵	۷۶/۷۲
زن	۴۴	۲۳/۲۸

• توزیع جغرافیایی

براساس جدول (۵)، ۵۶/۰۸ درصد تحقیقات در مراکز پژوهشی و تحقیقاتی تهران، ۳۴/۹۲ درصد در سایر شهرستان‌های کشور و حدود ۶ درصد به صورت مشترک توسط پژوهشگران تهران و سایر شهرستان‌ها، ۸/۹۹ درصد از پژوهش‌ها توسط محققان خارج از کشور انجام گرفته است.

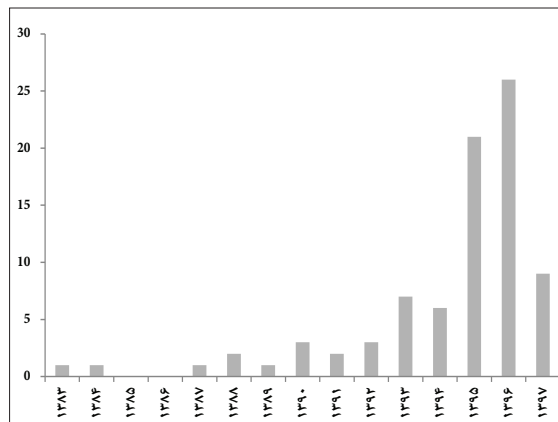

شکل ۴- فراوانی قالب پژوهش‌های ارائه شده

همان‌طور که مشاهده می‌شود، مقاله‌های علمی پژوهشی با فراوانی ۳۹/۷۶ درصد، بیشترین درصد را به خود اختصاص داده‌اند که این مساله نشان‌دهنده کیفیت به نسبت بالای مطالب ارائه شده در خصوص حکمرانی آب است.

• بازه زمانی

منظور از بازه زمانی، تاریخ انتشار پژوهش‌ها بوده است. پژوهش‌ها در فاصله زمانی سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۷ برای مقالات فارسی و سال‌های ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۹ برای مقالات انگلیسی بررسی شده‌اند. شکل (۵) توزیع پژوهش‌های انجام شده در حوزه حکمرانی آب را نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شود، پژوهش‌های منتشرشده به مضمون حکمرانی آب طی این ۱۴ سال رشد نسبی داشته‌اند.

شکل ۵- سری زمانی مقاله‌های منتشر شده در حوزه حکمرانی آب در ایران

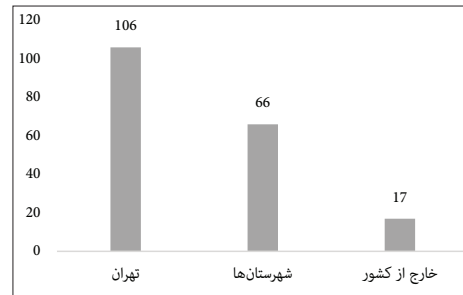
• سنخ‌شناسی^{۱۰} پژوهشگران

۸۳ پژوهش انتخاب شده، در مجموع توسط ۱۸۹ پژوهشگر به نگارش درآمده‌اند که در جدول (۳) فراوانی توزیع آن‌ها ارائه شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود ۵۲/۹۱ درصد پژوهش‌ها توسط اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها صورت گرفته

جدول ۵- توزیع جغرافیایی مراکز پژوهشی

توزیع جغرافیایی	فراوانی	درصد
تهران	۱۰۶	۵۶/۰۸
شهرستان‌ها	۶۶	۳۴/۹۲
خارج از کشور	۱۷	۸/۹۹

شکل ۷- فراوانی توزیع پژوهشگران

• روش پژوهش

همان‌طور که در جدول (۶) ارائه شده است، از لحاظ روش استفاده شده در پژوهش‌های صورت گرفته، ۶۹/۸۸ درصد پژوهش‌ها از روش پژوهش کیفی، ۱۳/۲۵ درصد پژوهش‌ها از روش کمی و ۱۷/۸۷ درصد از روش ترکیبی کمی-کیفی استفاده نموده‌اند.

جدول ۶- توزیع روش پژوهش‌ها

روش پژوهش	کمی	کیفی	ترکیبی (کمی-کیفی)
تعداد	۱۱	۵۸	۱۴
درصد فراوانی	۱۳/۲۵	۶۹/۸۸	۱۷/۸۷

شکل ۸- فراوانی روش پژوهش‌های ارائه شده

• ارزیابی کیفی پژوهش‌ها

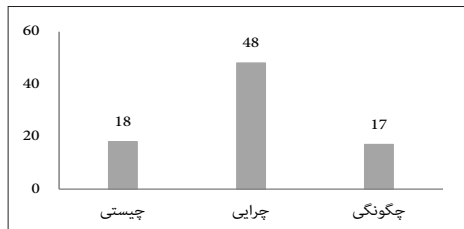
در فراتحلیل، ارزیابی به اظهارنظر درباره اعتبار پژوهش‌ها گفته می‌شود. هدف از دستیابی به خطاها برجسته نمودن ضعف‌های پژوهشگر نیست؛ بلکه رسیدن به جمع‌بندی صحیح و نشان دادن خلأهای پژوهشی است (توکول و عرفان‌منش، ۱۳۹۳). در فراتحلیل روش‌های آماری بسیاری برای سنجش اعتبار پژوهش‌های کمی

وجود دارد، اما ارزیابی کیفیت در پژوهش‌هایی که صرفاً ماهیت کیفی دارند با دشواری بیشتری صورت می‌گیرد. در این پژوهش برای بررسی کیفی پژوهش‌ها، شاخص "سه‌گانه بلیکی" در نظر گرفته شده است (بلیکی، ۱۳۸۷). همچنین در ارزیابی، به تناسب موضوع، چارچوب نظری و روش‌شناسی پژوهش‌ها نیز توجه می‌شود که جنبه‌هایی از آن در بخش یافته‌های توصیفی بررسی و به جنبه‌های تکمیلی آن پرداخته شد.

جدول ۷- دسته‌بندی پژوهش‌های حوزه حکمرانی آب در ایران

براساس شاخص سه‌گانه بلیکی

سوال پژوهش	چیستی	چرایی	چگونگی
تعداد (فراوانی)	۱۸	۴۸	۱۷
درصد فراوانی	۲۱/۶۹	۵۷/۸۳	۲۰/۴۸

شکل ۹- فراوانی سؤال پژوهش‌های ارائه شده

براساس شاخص سه‌گانه بلیکی، سؤال‌های پژوهشی را می‌توان از لحاظ فرم به سه دسته چیستی، چرایی و چگونگی طبقه‌بندی نمود.

• مقاله‌های سطح چیستی

تعداد کمی از پژوهش‌ها در سطح پاسخ به سؤال‌های چیستی حکمرانی آب، شامل تشریح مفهوم و سیر تاریخی متوقف مانده‌اند. این دسته از پژوهش‌ها به تبیین مفهوم حکمرانی آب پرداخته و اغلب با بیان سیر تحول نظریه‌های حکمرانی آب، حکمرانی خوب را به‌عنوان آخرین نظریه معرفی نموده‌اند. معرفی اصول حاکم بر حکمرانی خوب (از جمله شفافیت، پاسخگویی، حاکمیت قانون، کنترل فساد، ثبات سیاسی و ...)، از مهم‌ترین مباحث این پژوهش‌ها می‌باشد. برخی دیگر از مقاله‌های این دسته پس از معرفی، به نقد مفهوم حکمرانی آب پرداخته‌اند. از جمله مهم‌ترین جنبه‌هایی که نظریه‌های حکمرانی آب به‌خصوص حکمرانی خوب در آن‌ها نقد شده است، عبارت‌اند از: نقد آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری، مفهوم تدابیر نهادی، چالش‌ها و ابزارهای حکمرانی آب، ضرورت انجام فرآیند خصوصی‌سازی در حکمرانی آب، حکمرانی در مدیریت به‌هم پیوسته منابع آب، حکمرانی خوب آب راهکاری برای توسعه پایدار و امنیت ملی در ایران، حکمرانی‌های محلی آب و ... ارائه نمودند.

• مقاله‌های سطح چرایی

دسته دوم مقاله‌هایی هستند که پس از پاسخگویی به سؤال چپستی، به مبحث چرایی پرداخته‌اند. این دسته از مقاله‌ها که بیشترین فراوانی را داشتند، در واقع به بررسی اثر حکمرانی آب بر پارامترهای مختلف و بالعکس پرداخته‌اند. برای مثال یادگاری و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود تحت عنوان "تحلیل نهادی ساختار حکمرانی آب در ایران، مطالعه حوضه زاینده‌رود" به بحث حکمرانی آب و حوزه‌های آب رودخانه در ایران پرداختند. این پژوهشگران نتیجه گرفتند در شرایط فعلی در عملکرد نهاد آب، اثربخشی مدیریت سازمانی و اداری بخش آب بیش‌تر از اثربخشی قوانین و سیاست‌های بخش آب می‌باشد. به این معنا که نقش محوری را مدیریت سازه‌ای ایفا می‌کند. همچنین، ارزیابی کلی عملکرد بخش آب نشان می‌دهد که عملکرد فیزیکی بالاترین میزان تحقق را در مقایسه با سایر مؤلفه‌های مالی، اقتصادی و عدالت دارا می‌باشد. مهم‌ترین موضوعاتی که رابطه آن‌ها با حکمرانی بررسی شده است، عبارت‌اند از: ارتباط حکمرانی با فناوری و فرهنگ، یادگیری اجتماعی، آینده‌پژوهی انتقادی، عملکرد مدیریتی، شفافیت، سایه مافیا و ...

در جدول (۸) مهم‌ترین موضوعات، مرور اجمالی مباحث و فراوانی پژوهش‌های دسته چرایی ارائه شده است. حکمرانی مؤثر بر مدیریت یکپارچه منابع آب و همچنین حکمرانی آب در حوزه‌های آب رودخانه بیش‌ترین فراوانی در بین پژوهش‌ها را دارند.

• مقاله‌های سطح چگونگی

دسته سوم پژوهش‌هایی هستند که ضمن عبور از دسته دوم، با گسترش دامنه پژوهش خود و در نظر گرفتن شرایط بومی و ملی، سعی در ارائه الگویی برای چگونگی حکمرانی آب در ایران داشته‌اند یا روش‌های اجرایی و دستیابی به حکمرانی مطلوب را ارائه داده‌اند. برای نمونه، کلانتری و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان "بومی‌سازی الگوی شهرهای حساس به آب (مطالعه"

تحلیل یافته‌ها

تحلیل یافته‌ها در دو بخش توصیفی و نظری بررسی می‌شود.

• تحلیل یافته‌های توصیفی

از تحلیل توصیفی این پژوهش‌ها نتایج زیر به دست آمده است:
- تعداد پژوهش‌های صورت گرفته در سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۹۷ برای مقالات فارسی و از سال ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۹ برای مقالات انگلیسی نشان از رشد با شیب ملایم دارد و با توجه به نمودار سری زمانی این حوزه، می‌توان ادعا نمود که از سال ۱۳۹۳ به بعد، پژوهش در این حوزه بیشتر شده است.

جدول ۸- فراوانی پژوهش‌های دسته چرایی

فراوانی	موضوع
۴	حکمرانی و حفاظت از منابع آب زیرزمینی ایران
۲	ارتباط حکمرانی، فناوری و فرهنگ
۲	حکمرانی آب در برنامه‌ریزی استفاده از پساب شهری
۴	حکمرانی آب و یادگیری اجتماعی
۹	حکمرانی مؤثر بر مدیریت یکپارچه منابع آب
۱	حکمرانی آب و آینده‌پژوهی انتقادی
۲	حکمرانی آب و عملکرد مدیریتی
۱۰	حکمرانی آب و حوزه‌های آب رودخانه
۲	حکمرانی آب و چالش‌های حقوقی
۱	حکمرانی آب و سایه مافیا
۱	حکمرانی آب و توسعه پایدار و امنیت ملی
۲	حکمرانی آب و تحلیل شبکه اجتماعی
۱	حکمرانی محلی آب
۲	حکمرانی آب و سوء مدیریت‌های آبی
۱	اصول حکمرانی آب و شفافیت
۲	ارزیابی پایداری نظام حکمرانی آب
۱	استخراج و وزن‌دهی شاخص‌های معرف اصول حکمرانی آب
۱	حکمرانی آب شهری

موردی: کلان‌شهر تهران) " به ارائه الگویی جدید برای حکمرانی شهرهای حساس به آب پرداختند. نتایج به دست آمده در کلان شهر تهران نشان داد این شهر با بحران شدید آبی مواجه است و تقریباً هیچ یک از ابعاد آن در شرایط کاملاً مطلوب قرار ندارد. نتیجه کلی تحقیق این پژوهشگران نشان داد که بیش‌ترین میزان اهمیت با ۰/۲۹۳۲ به شاخص حکمرانی حساس به آب و کمترین میزان ۰/۰۶۱۶ به شاخص کیفیت فضای شهری مربوط است.

- ۳۹/۷۶ درصد از پژوهش‌ها در قالب مقاله‌های علمی-پژوهشی منتشر شده‌اند.

- ۵۲/۹۱ درصد پژوهشگران این حوزه اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها هستند که نشان‌دهنده سطح کیفی بالای پژوهش‌های انجام شده در این حوزه و پتانسیل دانشگاهی برای اظهارنظر در این حوزه است.

- ۶۹/۸۸ درصد پژوهش‌ها از روش کیفی استفاده نموده‌اند.

- ۵۶/۰۸ درصد پژوهش‌ها در مراکز و دانشگاه‌های واقع در شهر تهران صورت پذیرفته‌اند.

- ۷۶/۷۲ درصد از پژوهش‌ها توسط پژوهشگران مرد انجام شده است.

• تحلیل یافته‌های نظری

در تحلیل نظری، به بیان پاسخ هر یک از سؤال‌های چپستی، چرایی و چگونگی با توجه به دسته‌بندی صورت گرفته از پژوهش‌ها پرداخته شده است. هر پژوهشگر براساس دیدگاه فردی، مسیر متفاوتی را برای طراحی پژوهش خود به کار برده است. پژوهش‌هایی که به سؤال‌های چپستی و چرایی حکمرانی آب پرداخته‌اند، به چشم می‌خورند که این نوع پژوهش‌ها بیشتر در حوزه نظریه آزمایی قرار می‌گیرند و به نظریه‌سازی و ارائه نظریه منجر نمی‌شوند. درحالی‌که ارائه الگوی جدیدی برای حکمرانی آب کشور به صورت کم‌رنگ‌تری در پژوهش‌ها ارائه شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش تلاش شد با بررسی پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه حکمرانی آب در ایران، نگرش محققان کشور به این موضوع را تحلیل و صورت‌بندی منظمی از آن‌ها ارائه شود. مقاله‌ها براساس اینکه به چه موضوع یا سؤالی درباره حکمرانی آب پرداخته‌اند در سه دسته چپستی، چرایی و چگونگی قرار گرفته‌اند. هر پژوهشگر بر اساس دیدگاه فردی، مسیر متفاوتی را برای طراحی پژوهش خود به کار برده است، از این‌رو مجموع تحقیقات از رویه قابل تحلیل واحدی پیروی نمی‌کردند. در میان پژوهش‌ها، فزونی و غلبه پژوهش‌هایی که به سؤال‌های چپستی و چرایی حکمرانی آب پرداخته‌اند، به چشم می‌خورد که این نوع پژوهش‌ها بیشتر در حوزه نظریه آزمایی قرار می‌گیرند و به نظریه‌سازی و ارائه نظریه منجر نمی‌شوند. درحالی‌که ارائه الگوی جدیدی برای حکمرانی آب کشور به صورت کم‌رنگ‌تری در پژوهش‌ها ارائه شده است. بنابراین ضرورت دارد مردم هر کشوری با توجه به شرایط خودشان به تدوین روش توسعه و

منابع

اندیشکده تدبیر آب ایران. ۱۳۹۴. ارزیابی مقدماتی حکمرانی آب در کشور. اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی کرمان.
آزادی احمدآبادی، ق. ۱۳۹۲. رویکرد فراتحلیلی: ظرفیت‌ها و خلأها. کتاب ماه علوم اجتماعی، ۷۱(۸): ۸۲-۸۹.
بلیکی، ن. ۱۳۸۷. طراحی پژوهش‌های اجتماعی. ترجمه حسن چاوشیان. نشر نی. تهران. چاپ ۱۲.
توکل، م. و عرفان‌منش، ا. ۱۳۹۳. فراتحلیل کیفی مقالات علمی

پیشرفت کشور اقدام نمایند و به‌طور مسلم تا زمانی‌که الگوی مناسبی با شرایط ایران ایجاد نشود، این مفاهیم نیز گره‌ای از کار باز نمی‌کند. برای اصلاح و بهبود حکمرانی آب، می‌توان رویکرد تغییر از بالا به پایین یا تغییر از پایین به بالا را اتخاذ نمود. برای رسیدن به این تغییرات مثبت، اول باید انگیزه‌ها و مشوق‌ها تغییر کنند و هزینه‌های مربوط به اقدامات فعالانه یا منفعل مشخص شود. هم‌فکری و استفاده از نظرات بخش دانشگاهی یکی از راهکارهای لازم در کاهش جدال و کشمکش در عرصه سیاست‌گذاری خواهد بود. لازم است نظرات انحصارطلبانه جای خود را به مذاکره و گفت‌وگو دهد و روش‌های رانت‌جویانه به حداقل رسد تا تصمیم‌های سیاست‌گذاری، حاصل گفت‌وگو و چانه‌زنی همه طرف‌های درگیر و ذی‌نفع باشد، نه حاصل قدرت بالادستی یک عضو خاص. البته این رویکردها به‌صورت تعاملی عمل نموده و یکدیگر را تقویت می‌کنند و در واقع با بهره‌گرفتن از مجموعه این اقدامات، می‌توان امید داشت که به‌طور ملموس حرکت کشور به سوی بهبود نحوه حکمرانی آب تقویت شود.

پی‌نوشت

- 1-www.noormags.ir
- 2-www.sid.ir
- 3-www.magiran.com
- 4-www.ensani.ir
- 5-www.civilica.com
- 6-www.google.com
- 7-scholar.google.com
- 8-www.sciencedirect.com
- 9-www.springer.com
- 10-Typology

ناظر بر مساله فرار مغزها، بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۷۵-۴۵: (۱)۵.
چیت‌چیان، ح. ۱۳۹۵. بحران آب بقای ایران را تهدید می‌کند. سخنرانی در کنفرانس ملی آب. تهران. خبرگزاری تسنیم.
خلعتبری، ج. ۱۳۸۷. آمار و روش تحقیق. تهران. نشر پردازش. چاپ اول.
داوری، ک. ۱۳۹۳. چوب جادو کجاست؟ آیا راه‌حل فوری برای مشکلات آب کشور وجود دارد؟ سرمقاله نشریه آب و توسعه پایدار، ۱(۲).
دباغ، س. و نفری، ن. ۱۳۸۸. تبیین مفهوم خوبی در حکمرانی

- Balali M. R. 2009. Towards Reflexive Land and Water Management in Iran Linking Technology, Governance and Culture. Thesis. Wageningen University.
- Delavari Edalat F. and Abdi M.R. 2018. Concepts, Principles and Applications for Sustainable Development. Adaptive Water Management. Springer. Cham.
- OECD. 2011. Water Governance in OECD Countries: A Multi-level Approach, OECD Studies on Water.
- Pahl-Wostl C. 2015. Water Governance in the Face of Global Change, 287 p.
- Rogers P. and Hall A. W. 2003. Effective Water Governance. Global Water Partnership. Elanders Novum press. Stockholm. Sweden.
- UNDP .2012. Institutional and Context Analysis Guidance Note. Annual Report 2012. Oslo Governance Centre. Oslo.
- Wittfogel K.A. 1957. Oriental despotism, A comparative study of total power, New Haven, CT: Yale University Press.
- Yazdanpanah M., Thompson M., Hayati D. and Zamani Gh.H. 2013. A new enemy at the gate: Tackling iran's water super-crisis by way of a transition from government to governance. Progress in Development Studies, 13(3): 177-194.
- خوب. نشریه مدیریت دولتی، ۳(۱): ۳-۱۸.
- رضاییان، م. ۱۳۸۴. واژه‌نامه توصیفی فراتحلیل‌ها. مجله ایرانی آموزش در علوم پزشکی، ۵(۲): ۱۴۳-۱۴۵.
- سلیمی، ج. و مکنون، ر. ۱۳۹۷. فراتحلیل کیفی پژوهش‌های علمی ناظر بر مساله حکمرانی در ایران. مجله مدیریت دولتی. دانشکده مدیریت دانشگاه تهران، ۱۰(۱): ۱-۳۰.
- کلانتری، خ. و همتی، گ. و جمعه‌پور، م. ۱۳۹۶. بومی‌سازی الگوی شهرهای حساس به آب (مطالعه موردی: کلان‌شهر تهران)، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری، ۵(۳): ۴۶۹-۴۹۳.
- کلانتری، ع. ۱۳۹۵. سهم کشاورزی در مصرف آب ۹۰ درصد است/ ایران تنها کشور پرمصرف جهان. <http://www.isna.ir/news/۹۵۰۵۰۱۱۵۹۷۲/ir/news>
- مخبر، ع. و مهرآرا، م. ۱۳۸۲. حکمرانی و مبارزه با فساد، طرح پژوهشی حکمرانی خوب (۱). تهران: مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. دفتر بررسی‌های اقتصادی.
- نادری، م. م. ۱۳۹۰. حکمرانی خوب؛ معرفی و نقد اجمالی، اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، ۱۱(۱): ۶۹-۹۳.
- نیکونسبتی، ع. ۱۳۹۰. حکمرانی و توسعه: گذشته، حال، آینده. فصلنامه علمی پژوهشی برنامه و بودجه، ۱۶(۴): ۱۲۹-۱۵۴.
- یادگاری، آ. و یوسفی، ع. و مظفرامینی، ا. ۱۳۹۷. تحلیل نهادی ساختار حکمرانی آب در ایران: مطالعه حوضه زاینده‌رود. مجله تحقیقات منابع آب ایران، ۱۴(۱): ۱۸۴-۱۹۷.
- Allan T. 2001. The Middle East Water Question: Hydropolitics and the global economy. London and New York. The Arab Studies Journal, 9.10(2.1): 160-164.